

ЙОРДАНСЬКІ СВІЧКИ—«ТРІЙЦІ»

Ніна Зозуля

У даній розвідці йтиметься про свічки-трійці — один із головних атрибутів Водохрещця. Три свічі, з'єднані в одну, що у християнстві символізують три іпостасі єдиного Бога, в народній обрядовості та культурі набули значення універсального оберега, що використовувався в різних життєвих випадках упродовж року. «Трійці», поширені раніше переважно на Поділлі та Гуцульщині, на сучасному етапі побутування народної культури використовуються і в інших регіонах, до того ж не лише за прямим призначенням, але і як сувенір або елемент декору житла.

Цінні відомості про використання свічок у зимових обрядах, способи їх виготовлення та використання наявні в працях В. Шухевича, П. Чубинського, А. Кримського, О. Воропая, С. Килимника та інших авторів. Павло Чубинський у 70-і рр. XIX ст. зафіксував, що на Водохреще «многие мужчины и женщины во время водосвяття держат тройные свечи, в ознаменованіе Пресвятой Троицы»¹. Володимир Шухевич у праці «Гуцульщина» (1904) про водохрещенську свічку-трійцю писав: «по водосвяттю запалюють газди губку із трійці, що стояла коло хрестинниці... Другого дня на сам Йордань говіють усі аж до водосвяття на ріці, у якій перерубують бовччи — полонку, поставлять над нею хрест із льоду та уберуть смереками довкола. В той день ідуть усі, що лиш можуть до церкви, а звідси газди з трійцями заженими на водосвятте. По скінченню церемонії мачає священник трійці, які ему газди подають, у свячену воду, потім газди їх вдруге засвічують, а газдині та дівки ничирають у глеки свяченої води [...]. Трійцю, що стояла на Святвечір водохресний і на Йордань на столі, переховують під образами на стіні або в коморі, а старші братя складають у церкві; таку трійцю уживають лише на Йордан, або як хто умирає — тоді світять їй»².

Працюючи в Етнографічній Комісії Всеукраїнської Академії наук, А. Кримський за допомогою кореспондентів у Звенигородському повіті Київської губернії зібрав матеріали про народні звичаї та обряди, зокрема і про Водохреще. Крім традиційної атрибутики (вирубання хреста, вівтаря, престолу з льоду), з праці А. Кримського довідуємося про «йорданські трійці». «Рано йдуть до церкви. А найбільше йдуть і вивозять дітей на горданю. Як прийде піп, то пасічники з трійцями з васильків стають рядами перед вівтарем (з льоду), а піп править у вівтарі. За пасічниками стоять чоловіки й парубки з поставками. Як вийде піп святити, то пасічники стають коло нього вперед гордані, а з поставками чоловіки — з правого боку гордані, — з лівого боку. Як заспівають гордані, то на чотирьох кутках гордані рубають разом ополонки, так щоб в одну хвилину наповнила всю гордань. Піп бере трійці в пасічників й вмочає в воду, в той мент стріляють з рушниць, “проганяють колядку” і пускають багато голубів-вертунів»³.

За описом С. Килимника (праця «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні»), на Водохреще основні ритуали (свята) проходили на річці, на озері й загалом на воді. У давнину свято відбувалося «обов'язково вночі», але з часом після Служби Божої в церкві «усі віруючі з образами, фореньчами, свічками, на чолі з духовенством рушили на Йордан (йордань) — на ріку», де вже був вирубаний хрест, «вівтар, престіл та інші оздоби». «Ось сюди й приходять людські маси “Відправляти Йордань” — свячення води. Після відправи освячується вода опусканням хреста та вогнем — горячими свічками»⁴. Йорданську свічку використовували так: «Сам господар повертався з Йордані здебільшого з засвіченою Трійцею, бо це був основний амулет святості й в давнину,

й за часів християнських. Трійця вважалася свята й чарівна. Вона відводила бурю, грім, всякі напасти та страхи. Отож господар, повертаючись з церкви, обходив з Трійцею все господарство, кропив святою водою худобу та випалював на лутках над дверима хрести — знаки, що “мали найвищу силу вогню” й очищували від усього злого й лихого і зганяли “сили супротивні”. Після обходу обістя Трійця ставилась серед столу й горіла до закінчення вечери — обіду»⁵.

Поетичний образ йорданської свічки та її роль в обряді Водохреще висвітлює О. Воропай у праці «Звичаї нашого народу»: «У деяких місцевостях Поділля та Гуцульщини в цей день святять “трійцю” — три свічки, зв’язані квітчастою хусткою, намистом і барвистими стрічками. До цього ще додають пучки червоної калини та сухих квітів — безсмертників або васильків. З “трійцею” йдуть на “Йордань” переважно жінки і дівчата. Під час богослужіння “трійця” запалюється від свічок, що горять на престолах. Коли вода вже посвячена, то перед тим, як іти додому, “трійцю” гасять, занурюючи свічки в ополонку, де відбувається свячення води»⁶.

Під час експедицій у 1970-і рр. нам вдалося оглянути записи краєзнавця І. Манчуленка та поспілкуватися з людьми старшого віку про свічки-трійці. Подаємо матеріали Івана Васильовича Манчуленка (1925—1960) із с. Колодрібка Заліщинського району Тернопільської області. «По Новому році готувалися до Йорданських свят. Сукали з чільного воску “трійці”-свічки і прикріпляли їх до зробленого дерев’яного хреста заввишки 25—30 см. Багатші прикріпляли до того хреста звичайно 3 свічки, від чого й називається “трійця”, від Бога-трійці: Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий. Бідніші прикріпляли тільки одну свічку. Та все-таки це називається “трійця”. В переддень Йордану обходили другий “святий вечір”. Варили ті самі страви, що й на перший різдвяний “святий вечір”. Відправа в церкві 19 січня відбувається вдосвіта. Рівно з днем весь народ з церковною процесією йшов святити воду на Дністер. У кожного в руках була засвічена “трійця”. На Дністрі вирубували

“капку” — “полонку”. З леду вирізували великий хрест — до півтори метри високий. Його вбирали сосною і прикрашали. По водосвяттю всі набирали води з Дністра і розходилися по домах. Всі старалися зберегти світло на “трійцях” і з горючими “трійцями” дійти додому або хоч з тліючими губками (вербовим чиром), котрі тліли під час “водосвяття”. Тим тліючим чиром розпалювали вдома вогонь, а горючею трійцею викурювали на сволоку в хаті хрест. З трійці робили малі хрестики і ліпили на верхньому одвірку. То само робили і в сінях. Цей хрест, викурений на сволоку і воскові хрестики на одвірках стояли до Стрітіння Господнього. Це є від 19 січня до 15 лютого»⁷.

Свідчення із с. Красна Пуця Бережанського району: «після водосвяття люди юрмилися, щоб швидше набрати “першої” води. Господарі верталися додому з засвіченими “трійцями”. Як свічка не згасла в дорозі, значить добрий буде рік»⁸.

Із записів автора у 1980-і рр. в с. Теремці (нині затоплене) Кам’янець-Подільського району Хмельницької області: «Трійцю роблять перед Йорданом з васильок чи чебрику. В середину вставляють свічку, обвивають рушником та биндами. На Святий вечір ставлять на святковий стіл, запалюють та вечеряють всією сім’єю. Після свята трійцю зберігають за образами чи в коморі, кожний рік її потім підробляли та убирали»⁹. У с. Вільшанка Крижопільського району на Вінничині «трійцю виготовляли із сухих васильок, чебрику чи світлушки (щось одне). Робили тугий букет та обов’язково вставляли дерев’яний хрест, свічку. Кожний рік перед святом вечером її прибирали калиною та вставляли три калачі, які лежали на столі один на одному. Під ними була застелена “нафраніца” (обрядова полотняна вишита хустинка). На Водохреще батько йшов до церкви з “трійцею” в руках. Вона була перев’язана “нафраніцею”. Освячену й запалену “трійцю” батько приносив додому. На другий день “Йордану” священник ходив по дворах “писати хрести”, тому ворота скрізь були розчинені і господині зустрічали його у воротах запаленою “трійцею”. З нею ж супроводжува-

ли священника до сусіднього двору. Після Водохреща «трійцю» зберігали за сволоком»¹⁰.

У с. Левківці Тульчинського району свічку виготовляли з «васильку чи чебрику» та ставили на столі на Святий вечір. Вона стояла до Водохреща, її брали на Йордань, прикрашаючи коралями (намистом). З церкви приносили запалену «трійцю», яку зберігали потім за сволоком або в коморі. Якщо хтось тяжко помирає, то поряд ставлять і запалюють свічку, читають молитви до Святої Трійці та «Слава і нині»¹¹.

У с. Цибулівка Тростянецького району «трійцю» виготовляли з «васильок» і ставили у Святий вечір на стіл, де вона стояла до Водохреща. 19 січня «трійцю» прикрашали калиною та несли до церкви. Освячені та запалені «трійці» клали у формі хреста біля образів. «Зберігали трійцю за сволоком, за образами чи в коморі. При болях вуха чи зубів прикладали полотнинку, натерту васильками з трійці»¹².

А так описують обряд з йорданською свічкою «Подольские епархиальные ведомости» в Ольгопільському повіті на Вінниччині: «На третій день Крещення уже нет никакого праздника, но крестьяне празднуют и этот день. К тре-

тєму дню Крещення крестьяне приурочивают обычаем развязывания «трійці», т. е. свечи, украшенной васильками и другими засушенными цветами с которыми они обычно присутствуют при водосвятии в тот день. Развязыванием «трійці» обычно занимаются бабы и при этом устраивают пригощение. Впрочем, некоторые хранят «трійці» до праздника Стретение Господне (2 февраля), а с нею приходят в этот день в церковь, чтобы встречать Христа»¹³.

Літературні джерела та польові розвідки автора даної статті свідчать про те, що виготовлення свічки-трійці було поширене і найдовше збереглося на Поділлі та Гуцульщині. Важко сказати, коли саме з'явився звичай виготовлення та оздоблення таких свічок, але, без сумніву, вогонь був невід'ємним на святі Водохреща, як і на багатьох народних і церковних святах.

І сьогодні на Водохрещі біля церков наших міст і сіл бачимо «трійці», виготовлені (переважно на Західній Україні) з великою любов'ю та майстерністю. Як освячена вода, так і запалена свічка, за уявленнями наших предків, мали помічні та захисні властивості, були засобом оздоровлення та очищення.

¹ Чубинський П. Водохреще. Труды этнографической статистической экспедиции в Западно-Русский край. – СПб., 1872. – Т. 3. – С. 4.

² Шухевич В. Гуцульщина. – Верховина, 1999. – Ч. 4. – С. 207, 208, 213.

³ Кримський А. Звенигородщина. – К., 1928. – С. 247, 275.

⁴ Килимник С. Український рік у народних звичаях, в історичному освітленні. Книга I. – Т. 1. – К. 1994. – С. 147.

⁵ Там само.

⁶ Воропай О. Звичаї нашого народу. – Мюнхен, 1958. – Т. 1. – С. 173.

⁷ Записала 1977 р. Н. Зозуля від Манчуленка Івана Васильовича (1910 р. н.) в с. Колодрібка Заліщинського р-ну Тернопільської обл.

⁸ Записала 1987 р. Н. Зозуля від Монюка Петра Свиридовича (1925 р. н.) в с. Красна Пуща Бежанського р-ну Тернопільської обл.

⁹ Записала 1976 р. Н. Зозуля від Тайструк Марії Іванівни (1920 р. н.) в с. Теремці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

¹⁰ Записала 2001 р. Н. Зозуля від Чабан Марії Степанівни (1931 р. н.) в с. Вільшанка Крижопільського р-ну Вінницької обл.

¹¹ Записала 2000 р. Н. Зозуля від Тригуб Ганни Григорівни (1931 р. н.) в с. Левківці Тульчинського р-ну Вінницької обл.

¹² Записала 2004 р. Н. Зозуля від Півкишки Ганни Григорівни (1931 р. н.) в с. Цибулівка Тростянецького р-ну Вінницької обл.

¹³ Народные взгляды, соединенные с некоторыми праздниками Православной церкви // Подольские епархиальные ведомости. – 1901. – № 42. – С. 723.

In the research Jordanian candles – «trinities» are considered as the main attribute of Epiphany. There is given the information of different ethnologists about the use of the Jordanian candles during celebration of Epiphany.